LE LEXIQUE ROUMAIN ANCIEN : PROBLÈMES DE TRADUCTION

Felicia Dumas
Prof., PhD., „Alexandru Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: The present study proposes a reflection on the difficulties that a translator faces when translating into French old Romanian words belonging mainly to the religious vocabulary and pertaining to the broader cultural and historical background, especially those referring to the nobiliar ranks in the Romanian Principalities. They occur both in specialized texts of religious or historical relevance, and in texts with an informative scope, such as the monastic or parochial monographies of the touristic guides concerning Romanian regions rich in religious monuments. Our analysis focuses on the French translation of words like ferecătură, dveră, Tetraevanghel, acoperământ, turlă, bolniță, pisanie, egumenie, mănăstire închinată, diac, hatman, comis etc.

Keywords: translation; old lexic; cultural initiation; translator's working memory; cultural valorization.

Introducere

Ne propunem să reflectăm în lucrarea de față asupra dificultăților legate de traducerea în limba franceză a mai multor cuvinte românești vechi, aparținînd mai cu seamă lexicului religios, dar și celui cultural-istoric, cu referire la rangurile nobiliare din Țările Române. Ele apar atît în texte specializate, religioase sau istorice, cît și în texte cu conținut informativ mai larg, de tipul monografiilor mănăstirești sau parohiale sau al ghidurilor turistice din regiuni bogate în monumente religioase (cum ar fi Bucovina sau Maramureșul istoric). Ne referim la cuvinte (și sintagme) precum *ferecătură, dveră, Tetraevanghel, acoperământ, turlă, bolniță, pisanie, egumenie, mănăstire închinată, diac, hatman, comis* și altele.

Dicționarele bilingve nu le menționează echivalențele în limba franceză, iar traducătorul trebuie să se descurce pentru a le aproxima, specializîndu-se astfel în aceste domenii lexicale odată cu practicarea responsabilă a activității sale de traducere. Este vorba, de fapt, despre o dinamică a acestei specializări, care constă în însușirea de către traducător a unor tehnici și abilități de traducere în domeniile și pentru tipurile de text menționate. Ne propunem să urmărim strategiile folosite de el pentru transpunerea acestor cuvinte în limba franceză, ce au la bază atît experiența lui de traducere (cunoștințele lui enciclopedice sau „competențele lui de bibliotecă": Lavoie, 1992 și „memoria lui de lucru": Kosma, 2007), precum și folosirea unor instrumente lexicografice mai mult sau mai puțin specializate, spre identificarea și găsirea cărora trebuie să știe (sau să învețe) să se orienteze. Experiența sa traductivă cuprinde și adaptarea traducerii la profilul publicului din limba țintă, în cazul nostru, franceza. Din acest profil fac parte competențele cititorilor de limbă franceză în materie de religie creștin-ortodoxă sau de cultură istorică românească, care trebuie construite prin inițiere, pe baza găsirii unor echivalențe potrivite pentru cuvintele care ne interesează aici, și, în același timp, valorizante pentru limba și cultura de origine, românească. Totodată, această experiență de traducere trebuie să fie profund impregnată de o etică a traducătorului respectiv (Pym 1997).

Corpus

BDD-A27427 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:10 UTC)

Reflecția teoretică din lucrarea de față are la bază propria noastră activitate de traducere din limba română în limba franceză a unei lucrări cultural-religioase referitoare la Sfinții Martiri Brâncoveni (*Les Princes de ce monde entre la joie de la vie et le don de l'immortalité*, éditions Apostolia, Paris, 2016) și a unei monografii consacrate Mănăstirii Dragomirna (*Le monastère de Dragomirna. Les souvenirs d'un lieu de mémoire*, Editura Mitropolit Iacov Putneanul, Suceava, 2017), din care sunt extrase toate exemplele care o ilustrează. Prima este redactată de fostul episcop vicar al Arhiepiscopiei Rîmnicului, în prezent episcop vicar al Arhiepiscopiei Aradului, Preasfințitul Părinte Emilian Nica, iar cea de a doua, de istoricul Ștefan S. Gorovei, la solicitarea obștii Mănăstirii Dragomirna. Traducerile vizează două tipuri diferite de cititori: cea dintîi, publicată la editura Apostolia a Mitropoliei Ortodoxe Române a Europei Occidentale și Meridionale, se adresează unui public francez și francofon din Franța și din Europa Occidentală, interesat de istoria și spiritualitatea ortodoxă românească. Ea este publicată cu scopul și intenția popularizării vieții exemplare a Voievodului Constantin Brâncoveanu, canonizat de Biserica Ortodoxă română împreună cu cei patru fii și cu ginerele și sfetnicul său, Ianache Văcărescu, precizate de autor în Introducere și reluate pe coperta IV a lucrării:

> « Dans ce livre, nous avons arrêté notre choix, parmi les Princes chrétiens de notre histoire, au voïvode de la Valachie, le saint martyr Constantin Brâncoveanu, et à sa famille, qui ont œuvré pour le peuple roumain et pour l'Europe de leur époque, en se sacrifiant pour la foi chrétienne et pour la confession de la vérité de l'Évangile. Le but du présent recueil est donc de faire connaître plus largement leur vie et leur sacrifice dans un espace culturel habité par les Roumains de France, d'Europe Occidentale et d'ailleurs, en insistant sur la question de la famille chrétienne et sur le contexte historique international qui fut celui du martyre du saint voïvode, de ses quatre fils et de son conseiller. Nous espérons que ce travail contribuera à une meilleure connaissance de la spiritualité et de la culture roumaine, et qu'il permettra de construire de nouveaux ponts au sein de la grande famille chrétienne, latine et francophone» (Mgr Emilian de Lovișstea, 2016).
>
> „Dintre Prinții creștini ai lumii noastre, în care trăim, ne propunem să ne oprim în această lucrare la Voievodul Țării Românești, Sfîntul Martir Constantin Brâncoveanu și la familia sa, care a lucrat pentru neamul românesc și Europa de atunci, jertfindu-se pentru credința creștină și mărturisirea adevărului Evangheliei. Lucrarea de față își propune însă o mai largă popularizare a vieții și jertfei lor în spațiul locuit de românii din Franța, Europa Occidentală și nu numai, o problematizare a familiei și o contextualizare istorică internațională. Sperăm ca această carte să contribuie mai mult la cunoașterea spiritualității și culturii românești și la realizarea unor noi punți de legătură în interiorul familiei latine și francofone".

Prin urmare, profilul publicului țintă al traducerii este configurat de intenția misionară a actului publicării ei, precum și de localizarea și specificul editurii care o găzduiește, editura oficială a Mitropoliei Ortodoxe Române a Europei Occidentale și Meridionale, cu sediul la Paris. Prin urmare, această intenție de popularizare este precizată clar în aparatul paratextual al traducerii. Versiunea în limba franceză a monografiei Mănăstirii Dragomirna nu beneficiază de niciun paratext însoțitor, fiind constituită doar din textul propriu-zis al traducerii. Profilul publicului pe care îl vizează se deduce însă din inițiativa demersului editorial, de publicare a ei la aceeași editură religioasă și monahală ca și textul sursă, redactat de istoricul Ștefan S. Gorovei în limba română. Această traducere, cu circulație mai degrabă locală, se adresează așadar unui public francofon aflat în vizită în Bucovina, dornic să se inițieze în istoria impresionantului monument de artă bisericească reprezentat de ctitoria monahală a Mitropolitului Anastasie Crimca. Ea face parte din proiectul editorial de ansamblu întreprins de obștea mănăstirii, de publicare a unei monografii istorico-religioase, însoțită de versiunile ei în trei limbi de circulație internațională: franceză, engleză și germană. Ambele texte, atît cel consacrat Sfinților Martiri Brâncoveni, cît și acesta din urmă, se caracterizează printr-un lexic bogat de istorie și cultură bisericească, universală, dar mai ales românească, și prin numeroase elemente de terminologie creștin-ortodoxă.

BDD-A27427 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:10 UTC)

Traducătorul și lexicul vechi românesc: o confruntare cu miză culturală importantă

Principala dificultate întîmpinată de traducătorul unor asemenea lucrări este aceea a transpunerii în limba țintă, în cazul nostru franceza, a cuvintelor vechi românești în general și a celor din terminologia ortodoxă și cultural-istorică românească, în special. Ni se pare evident faptul că pentru buna reușită a actului său traductiv, el trebuie să dispună de o serie de cunoștințe de tip enciclopedic, numite de Jean-Jacques Lavoie „competențe de bibliotecă" (Lavoie, 1992), ce stau la baza constituirii, în timp, a unor mecanisme de constituire și de activare a unei adevărate „memorii de lucru" (Kosma, 2007). Înțeleasă ca o activitate de gestionare a cunoștințelor acumulate ca într-un loc de stocare, această memorie de lucru îl ajută pe traducător să-și activeze cu ușurință deprinderi lingvistice de traducere și echivalențe ale unor cuvinte sau structuri lexicale (sau lexico-sintactice) mai complexe, deja întîlnite. Ea funcționează așadar, la nivelul memoriei și activității cognitive a traducătorului asemenea unui program de memorie a traducerii de tipul Tradosului[1], extrem de folosit de traducătorii profesioniști. O experiență traductivă suficient de îndelungată, guvernată de o etică responsabilă de gestionare a tuturor interferențelor dintre culturalul autohton și interculturalitate și desfășurată într-o arie tematică familiară nu numai că alimentează în permanență această memorie de lucru a traducătorului, dar îl face pe acesta mai flexibil și mai inventiv la nivelul traducerilor non seriale decît structurile frastice rememorate și generate automat de Trados. Vom arăta cum, în cazul propriei noastre activități de traducere, această memorie de lucru ne-a permis ca după traducerea cărții despre Sfinții Martiri Brâncoveni, să găsim cu mai multă ușurință anumite soluții de traducere (echivalențe și opțiuni lexicale), stocate deja la nivel cognitiv.

Reflecția noastră este întemeiată de fapt, pe chestiunea raportului dintre traducere și cultură. Traducerea este, după cum s-a afirmat în nenumărate rînduri, o formă de comunicare interculturală. Or cuvintele vechi românești a căror echivalare în limba franceză ne interesează aici sunt cuvinte ce desemnează obiecte liturgice, aspecte de organizare a vieții monahale, elemente de artă bisericească, ranguri și titluri boierești. Pentru cititorul versiunilor în franceză, ele se referă la o alteritate culturală (Cordonnier, 2002), religioasă și istorică, reexprimată de traducător în această limbă. Dat fiind faptul că „traducerea construiește esența culturilor" (Cordonnier, 2002 : 48), rolul traducătorului unui asemenea tip de texte este cu atît mai evident unul de ambasador cultural, ghidat în permanență de o etică de maximă responsabilitate (Pym, 1997 ; Cordonnier, 2002). Este vorba despre o etică (a traducătorului) întemeiată pe conștiința unei traduceri de dezvăluire culturală („une traduction-dévoilement" : Cordonnier, 2002 : 47), în sensul unei inițieri generoase a celuilalt în cultura textului de origine. El trebuie să gestioneze „raportul dialectic dintre vulgarizarea faptelor culturale și efortul, munca ulterioară de reducere a spațiului intraductibilității " (Cordonnier, 2002 : 46), adică să facă dovadă de toată priceperea sa pentru a transpune cît mai corect și mai complet cu putință în limba țintă (franceză) faptele culturale lexicalizate în limba sursă (română). Cum între cele două tipuri de culturi ce se intersectează în actul traducerii, cea exprimată de textele românești de origine și cea franceză, care primește și găzduiește traducerea, nu există o suprapunere identică, problematica echivalării lexicului vechi românesc devine una cu miză culturală extrem de importantă. Nu numai că vorbim despre o nesuprapunere a structurilor de organizare istorico-politică din cele două culturi și a paradigmelor religioase, creștine, ci vorbim despre transpunerea unor elemente culturale specifice unei culturi venite dinspre un spațiu periferic european, înspre o cultură europeană majoră. Nu folosim aici adjectivul „periferic" cu sens devalorizant sau peiorativ, ci de direcție a afirmării în plan european și internațional, prin traducere, a culturii române, manifestate în spațiul geografic din țara noastră.

[1] http://www.professional-translations.ro/blog/sdl-trados/ce-este-sdl-trados-studio-2009/, consultat la 19 iulie 2017.

BDD-A27427 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:10 UTC)

Miza culturală de mare importanță a traducerii lexicului vechi românesc într-o limbă de circulație europeană de prestigiu cum este franceza constă tocmai în găsirea unor soluții traductive de valorizare identitară a culturii de origine la nivelul transpunerii ei într-o limbă-cultură a unei alterități reprezentată ca fiind mai prestigioasă. După cum vom încerca să arătăm, această valorizare se poate realiza prin tehnica reportului, adică a păstrării semnificantului din limba de origine în textul tradus, simultan sau în alternanță cu o posibilă variantă de echivalare.

Limitele dicționarelor bilingve

Traducătorul care-și propune să se folosească în mod firesc de dicționarele bilingve (român-francez) pentru găsirea unor echivalențe ale cuvintelor vechi românești constată imediat faptul că ele se dovedesc neputincioase și inutile, în majoritatea cazurilor nemenționînd pur și simplu aceste cuvinte. Din păcate, sunt și situații în care unora dintre aceste cuvinte, prezente în dicționare bilingve, li se propun echivalențe cu totul incorecte, inexacte în limba franceză. Prin urmare, traducătorul (traducătoarea) este obligat(ă) să apeleze la dicționare explicative, în primul rînd în limba română, pentru a avea o reprezentare corectă și clară asupra sensului și referentului cultural al cuvîntului vechi românesc pe care trebuie să-l transpună în franceză, dar și în franceză, pentru a verifica echivalentul pe care-l propune. Pentru a exprima în cultura țintă un conținut cultural sau un referent din cultura de origine (identificat foarte bine într-o primă fază, după investigarea dicționarelor explicative ale limbii române), traducătorul se servește atît de competențele sale bilingve, cît și de competențele lui „de bibliotecă” (Lavoie, 1992), sau de cunoștințele lui cultural-enciclopedice, precum și de priceperea și de abilitatea lui; el trebuie să știe unde să caute sau să-și verifice echivalențele propuse: în cărți de istorie traduse în franceză, în lucrări redactate în franceză ce cuprind descrieri ale arhitecturii interioare și exterioare a bisericii ortodoxe, în cărți de spiritualitate, monografii istorice, situri internet etc.

Să începem analiza noastră cu traducerea cuvîntului *ferecătură*, folosit în context religios-istoric, cu referire la coperta frumos împodobită a unor manuscrise și cărți de cult. L-am întîlnit în monografia consacrată Mănăstirii Dragomirna. Dicționarul bilingv al Gheorghinei Haneș propune două echivalențe pentru lexemul nostru : *sertissage* m. și *embattage* m. (Haneș, 1974: 921). Un alt dicționar român-francez la care ne vom referi de asemenea în lucrarea de față este cel coordonat de Lydia Ciucă și publicat la editura Corint în 2007; el nu conține intrarea *ferecătură*, ci doar verbul *a fereca*, pentru care se propune echivalentul franțuzesc *ferrer* (Ciucă, 2007: 204). Pentru a verifica cît de corecte sunt echivalențele menționate, apelăm la dicționarele explicative ale limbii franceze. Această dorință de verificare este stimulată de competențele bilingve ale traducătoarei, care sesizează inadecvarea semantică a celor două cuvinte (respectiv trei) propuse spre echivalare în limba franceză. Dintr-un motiv pur subiectiv, de comoditate a cercetării, în ceea ce ne privește, facem apel de fiecare dată la Dicționarul tezaur al limbii franceze în varianta informatizată[2]. Consultarea definiției substantivului *sertissage* așa cum apare ea în TLFi ne arată că el nu poate funcționa ca echivalent pentru *ferecătură*, din cauza sensului diferit pe care îl actualizează în general în limba franceză:

> **SERTISSAGE**, subst. masc.
> **A. —** *JOAILLERIE*
> **1. a)** Opération qui consiste à sertir une pièce précieuse. *Sertissage d'un diamant, d'une pierre sur une bague.* […] *Le sertissage. La monture des pierres précieuses est le domaine du joaillier* […].
> **b)** Manière dont une pierre est sertie. *Sertissage en chaton, en pleine matière, à jour, sur griffes.* (Dict. XXe s.).
> **2.** *P. méton.* Ornement disposé autour d'un objet pour le maintenir enchâssé et le mettre en valeur. […]
> **B. —** *P. anal.*

[2] http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv4/showps.exe?p=combi.htm;java=no; consultat la 10 iulie 2017.

BDD-A27427 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:10 UTC)

> **1.** *BROD.* Fil de soie ou de coton entourant une broderie. (Dict. XXe s.).
> **2.** *OPT.* Montage d'une lentille dans une pièce métallique (Dict. XXe s.).
> **3.** *TECHNOLOGIE*
> **a)** Opération qui consiste à sertir deux pièces métalliques. *Le sertissage est fort utilisé dans la petite chaudronnerie.* […]
> **b)** Opération qui consiste à sertir une cartouche. […][3].

Se poate observa cu uşurinţă că niciunul din sensurile cuvîntului din limba franceză nu este potrivit pentru echivalarea cu semnificaţia actualizată de cuvîntul *ferecătură* în contexte de limbă română veche, sau în texte monografice contemporane, de artă religioasă. Dicţionarul explicativ al limbii române menţionează trei sensuri ale acestuia, cel de-al treilea fiind cel cu care este folosit în monografia Mănăstirii Dragomirna şi care trebuia transpus în franceză:

> **ferecătúră,** *ferecătúri,* s.f. (pop., înv.) **1.** schelet metalic al unui tren. **2.** lanţurile şi obezile cu care se „ferecau" prizonierii. **3.** îmbrăcăminte de aur şi argint sau de pietre preţioase a unui obiect (de obicei cărţi bisericeşti)[4].

Continuînd verificările la nivel de echivalenţe, constatăm de altminteri că dicţionarul bilingv al Gheorghinei Haneş se dovedeşte a fi inconsecvent discursiv şi semantic, deoarece la căutarea echivalentului românesc al cuvîntului francez *sertissage* în partea de lexicon francez-român, nu găsim cuvîntul *ferecătură*, cum ar fi fost firesc, ci o sintagmă explicativă a sensului principal indicat de TLFi: „montare a unei pietre preţioase" (Haneş, 1974 : 641).

Observăm aceeaşi neconcordanţă semantică şi în cazul celuilalt echivalent menţionat de dicţionarul bilingv pentru cuvîntul *ferecătură*, substantivul masculin *embattage*. El nu apare ca intrare lexicografică de sine stătătoare în TLFi, fiind menţionat doar în cadrul intrării reprezentate de verbul de la care este derivat, *embattre*, care înseamnă „poser un bandage de fer ou d'acier sur la jante d'une roue (de voiture, de locomotive, de wagon). […] Embattage : action d'embattre"[5]. Acelaşi sens este menţionat şi de dicţionarul Larousse[6]. Desigur, ideea semantică dominantă a acţiunii de a lega cu un schelet metalic este păstrată, însă contextul imediat de actualizare a acestui sens, acela de legare a unei roţi de la maşină sau de la tren este complet diferit şi face ca acest cuvînt să fie imposibil de utilizat ca echivalent al ferecăturii pentru cărţile de cult din contextele întîlnite în monografia noastră mănăstirească, de tipul următorului: „În cumplita furtună, unele cărţi şi-au pierdut, din păcate, ferecăturile de argint aurit ale copertelor: pentru jefuitorii analfabeţi, acesta era materialul cel mai preţios, nu paginile cu texte şi miniaturi".

Nici verbul *ferrer* (sau vreun eventual derivat substantival de la acesta) nu poate fi folosit ca echivalent, sensul menţionat de TLFi în ceea ce-l priveşte fiind acela de legare într-o osatură, într-un cadru de metal, de fier:

> **FERRER**, verbe trans.
> **A.—** [Le compl. désigne un objet] Garnir de fer, d'une pièce de fer (ou p. ext. d'un autre métal) pour consolider. […][7]

Prin urmare, pe baza cunoştinţelor bilingve şi enciclopedice personale, am căutat în TLFi definiţii pentru cuvintele *reliure* („copertă" şi „acţiune de legare a coperţilor") şi *couvrir*(„a acoperi") ajungînd pînă la urmă la un echivalent tehnic precis al ferecăturii, pe care l-am completat cu un determinant de explicitare, din motive de precizie semantică şi expresivitate stilistică: *couvrure en argent,* sau în funcţie de contextul imediat, *couvrure en argent doré*. Substantivul feminin *couvrure* este un termen tehnic introdus cu această

[3] http://stella.atilf.fr/Dendien/scripts/tlfiv5/advanced.exe?8;s=3626478420, consultat la 10 iulie 2017.
[4] http://www.dex.ro/ferec%C4%83tur%C4%83, consultat la 10 iulie 2017.
[5] http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/advanced.exe?8;s=3643163835; consultat la 12 iulie 2017.
[6] http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/embattage/28550, consultat la 12 iulie 2017.
[7] http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/advanced.exe?8;s=100277985; consultat la 12 iulie 2017.

BDD-A27427 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:10 UTC)

mențiune (de apartenență la un domeniu tehnic precis și utilizare specializată) în TLFi în intrarea *passure* și cuprins cu această semnificație în cuvîntul-titlu *couvrir*:

> PASSURE, subst. fém.[8]
> *RELIURE*
> **A. —** *Passure en carton(s).* „Action de fixer les cartons sur le volume à relier, en passant les ficelles ou les rubans dans les trous pratiqués à cet effet" […].
> **1**. *Passure en colle.* „Action d'appliquer une couche de colle au dos des cahiers cousus" […] *Le travail de reliure comprend les étapes suivantes: (...);* la passure en colle du dos; l'arrondissure* [rem. 3 et ex. *s.v. arrondissage* A]; l'endossure *(formation du mors** [v. ce mot B 4] *pour le montage des cartons)*; la passure en cartons; *la* **couvrure*** [rem. 2 *s.v. couvrir*[1]], *(...)* (*Encyclop. Sc. Techn.* t.9 1973, p.462).
>
> COUVRIR, verbe trans.[9]
> **2.** La docum. fournit ***couvrure***, subst. fém., terme de reliure. Opération consistant à recouvrir le dos et les plats du livre avec de la peau ou toute autre matière […].

Prin urmare, contextul menționat mai sus a fost tradus în limba franceză după cum urmează:

> « Pendant cette période d'affreuse tourmente, certains livres ont malheureusement perdu leurs couvrures en argent doré : pour les ignares pilleurs, le matériel le plus précieux était l'argent doré et non pas les pages avec leur contenu de textes et les enluminures » (Gorovei, 2017 : 51).

Competențele traducătorului, dicționarele explicative și traducerea lexicului vechi românesc

Cuvintele *dveră, Tetraevanghel, bolniță, pisanie, egumenie, diac, hatman, comis, închinat* (din sintagma *mănăstire închinată*) nu sunt menționate în dicționarele bilingve alese spre consultare[10] în lucrarea de față.Apar în schimb, ca intrări lexicografice lexemele *turlă, logofăt, vistiernic* și *paharnic*, pentru care sunt propuse echivalențele următoare: *clocher* (m.), *chancelier* (m.), *trésorier* (m.), *échanson* (m.). Un caz aparte este reprezentat de cuvîntul *clopotniță*, pentru care este indicat același echivalent ca și pentru substantivul *turlă*: *clocher*. Este evident că cele două cuvinte ce desemnează realități arhitecturale religioase diferite nu pot fi traduse în limba franceză prin același echivalent. Consultarea dicționarului TLFi ne ajută să-l identificăm pe *clocher* ca pe o bună corespondență lexicală în limba franceză pentru cuvîntul *turlă*. De altminteri, așa l-am echivalat și noi în Dicționarul bilingv de termeni religioși ortodocși român-francez (Dumas, 2010 : 303). Pentru *clopotniță* însă, trebuia găsit un echivalent precis, care să desemneze prin explicitare în limba franceză același tip de referent. Prin urmare, am propus spre echivalare cuvîntul compus *tour-clocher*, pe care l-am creat în acest scop și al cărui semnificant actualizează prin evocare referențială și cumul semantic sensurile celor două cuvinte ce se regăsesc în structura sa lexicală. Iată un context de întrebuințare sa în versiunea franceză a monografiei consacrate Mănăstirii Dragomirna:

> « Pendant son séjour à Dragomirna, la communauté de saint Païssy avait reçu quelques présents importants de Russie. Une grande cloche avait été fondue à Moscou en 1767 aux frais „des soldats cosaques de Zaporojie"; connue sous le nom de la cloche de Zaporojie, cette cloche a été utilisée pendant presque 250 ans (en 2016, elle fut descendue de la tour-clocher et se trouve maintenant devant le musée) » (Gorovei, 2017 : 65).

[8] http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/visusel.exe?25;s=4111108725;r=2;nat=;sol=1, consultat la 12 iulie 2017.
[9] http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/visusel.exe?24;s=4111108725;r=2;nat=;sol=0; consultat la 12 iulie 2017.
[10] Motivul pentru care le-am ales este acela al popularității celui dintâi, dicționarul Gheorghinei Haneș fiind unul dintre cele mai complete și cele mai folosite dicționare bilingve român-francez și francez-român înainte de 1989 mai ales, dar și apoi ; și dicționarul coordonat de L. Ciucă este unul foarte folosit, mai cu seamă în ultimii ani, dată fiind apariția sa recentă.

BDD-A27427 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:10 UTC)

Cuvintele vechi românești *bolniță, pisanie, egumenie, diac, hatman, comis, închinat* (din sintagma *mănăstire închinată*) pun și ele probleme de traducere. Folosindu-se mai întîi de dicționarul explicativ al limbii române pentru a le identifica (sau verifica, în cazul în care traducătorul își valorifică cunoștințele de bibliotecă, enciclopedice) semnificația exactă, un bun traducător își exploatează apoi competențele bilingve de limbă franceză pentru a le găsi echivalențele cele mai potrivite în funcție de descrierea referentului desemnat în limba română. El mai poate căuta aceste echivalențe și în dicționare specializate, despre a căror existență în ambele culturi, română și franceză, trebuie să fie informat. Spre exemplu, primele două substantive, *bolniță* și *pisanie*, se găsesc în *Dicționarul bilingv de termeni religioși ortodocși, român-francez*, ca intrări lexicografice, unde sunt echivalate în limba franceză prin sintagmele substantivale *infirmerie monastique* (sau, *infirmerie du monastère*) (Dumas, 2010 : 77), și, respectiv *inscription votive* (Dumas, 2010 : 224). Cuvîntul *egumenie* este mai greu de tradus în franceză unde uzul terminologic creștin-ortodox nu cunoaște un echivalent direct al său. Deși bine înrădăcinată în Franța, viața monahală ortodoxă, cu majoritatea slujbelor exprimate în limba franceză, nu a cunoscut o evoluție suficient de îndelungată, ca în țările tradițional ortodoxe în privința funcționării instituțiilor ierarhice, la nivel de construcții arhitecturale aferente acestora. Prin urmare, pornind de la semnificația în limba română a cuvîntului („sediu al egumenului, stăreție”[11]), l-am transpus în franceză sub o formă ușor complexă, explicitantă, *résidence de l'higoumène*, însă precisă din punct de vedere al echivalării referentului din limba de origine:

> « À la fin des travaux, l'ensemble entier a été revêtu d'un habit nouveau, qui réunissait la restauration et la construction, de façon et sous des formes ingénieuses, de bâtiments complétement neufs (il s'agit de la résidence de l'higoumène et des cellules sur le lieu de celles des années 1843-1845) » (Gorovei, 2017 : 87).

Același parcurs trebuie urmat și pentru echivalarea celorlalte lexeme, *diac, hatman, comis* și *mănăstire închinată*, al căror sens trebuie mai întîi lămurit în română; am tradus aceste cuvinte în limba franceză sub forma *scribe, commandant de l'armée, écuyer* și *monastère assujetti*, prin valorificarea competențelor bilingve personale, validate și verificate prin recursul la TLFi. Primul substantiv –*diac*– este extrem de rar în limba română, reprezentînd un cuvînt vechi prin excelență[12]. Celelalte două –*hatman* și *comis*–, sunt folosite în numeroase lucrări de istorie și cultură românească, mai ales medievală, traduse sau redactate în limba franceză, unde li s-au fixat deja echivalențele: este vorba despre sintagma *commandant de l'armée* și respectiv, substantivul masculin *écuyer*. Și formula veche românească *mănăstire închinată* pune probleme de traducere, tot datorită vechimii ei și deci, a opacizării în diacronie a sensului exprimat pentru utilizatorul neinițiat. De altminteri, în monografia consacrată Mănăstirii Dragomirna, autorul a simțit nevoia să o explice în text, pentru cititorii contemporani. Tot în baza competențelor bilingve personale, am echivalat această sintagmă printr-o alta, cu aceeași structură și același sens, chiar dacă neutilizată în limba franceză datorită specificului ei ortodox regional: *monastère assujetti.* Semnificația ei este actualizată la nivelul textului atît de sensul adjectivului participial, pe care l-am explicitat prin inserarea anaforică a unui sinonim parțial dar mai cunoscut, cît și de contextul de utilizare ce poate fi ușor diferit (verbul *assujettir* apărînd ca atare sau ideea de supunere și dependență canonică a unei mănăstiri românești față de o mănăstire mare din Muntele Athos sau de la Locurile Sfinte fiind exprimată de un derivat substantival: *assujettissement*):

[11] http://www.dex.ro/egumenie, consultat la 20 august 2017.
[12] DIÁC1, *dieci*, s. m. 1. Scriitor de cancelarie și slujbaș al vistieriei din țările române; grămătic, uricar; *p. ext.* copist. ♦ Cărturar, învățat. 2. (Reg.) Cântăreț bisericesc. – Din sl. dijakŭ: http://www.dex.ro/diac, consultat la 20 august 2017.

BDD-A27427 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:10 UTC)

> « Le patriarche Chrysanthe a participé à la consécration du monastère Saint-Georges-le-Nouveau de Bucarest, monastère consacré, assujetti, par les soins du voïvode, au patriarcat de Jérusalem (au Saint Sépulcre) » (Mgr Emilian de Loviştea, 2016 : 93). « Il se posait déjà le problème des monastères consacrés, assujettis aux Lieux Saints ou au Mont Athos, pratique qui caractérisera surtout la période des règnes des princes Phanariotes des deux Pays Roumains » (Mgr Emilian de Loviştea, 2016 : 85).

> « Son caractère exceptionnel exprime les pensées et les craintes de l'un des fondateurs par rapport à ce qui aurait pu arriver au monastère à une époque où commençait à devenir de plus en plus fréquente l'habitude d'assujettir les monastères les plus importants à des grands monastères du Mont Athos ou au Patriarcat de Jérusalem (au Saint Sépulcre); ces assujettissements voulaient dire que les monastères en question sortaient de la juridiction des hiérarques de leur pays d'origine et que leurs revenus, issus des propriétés qui leur appartenaient, restaient à la disposition des Lieux Saints de l'extérieur du pays » (Gorovei, 2017 : 30).

Am menţionat în mod deliberat cîte un context din fiecare din cele două versiuni ce alcătuiesc corpusul analizei noastre, pentru a sublinia rolul „memoriei de lucru" a traducătorului, care a făcut ca echivalenţa propusă pentru sintagma *mănăstire închinată* în traducerea cărţii despre Sfinţii Martiri Brâncoveni să fie reţinută şi reutilizată în momentul traducerii monografiei consacrate Mănăstirii Dragomirna, un an mai tîrziu. Aceeaşi memorie de lucru ne-a facilitat şi traducerea altor cuvinte, întîlnite deja în prima lucrare, precum *logofăt, vistiernic, dveră* şi altele.

De altminteri, ţinînd cont de profilul publicului cititor vizat de această primă traducere (Mgr Emilian de Loviştea, 2016)şi de locul publicării ei (editura Apostolia de la Paris), am optat pentru o valorizare a anumitor aspecte specifice ale culturii române, realizată prin transpunerea în franceză a majorităţii cuvintelor ce desemnează ranguri boiereşti medievale (printre care şi *logofăt* şi *vistiernic*), prin report[13] şi uneori, prin report şi echivalare (sau explicitare), corespondentul franţuzesc fiind însoţit de fiecare dată de semnificantul românesc menţionat ca atare şi subliniat cu caractere italice. Iată doar două exemple în acest sens:

> « La princesse Marika a eu un frère appelé Pană Negoescu, grand boyard aussi à la cour princière (*ban*). Saint Constantin Brâncoveanu a gravi tous les échelons de la noblesse locale, jusqu'à la dignité de Grand *Logofăt* (responsable de la chancellerie du prince), et le 28 octobre 1688 a été élu par les boyards Prince de la Valachie, étant sacré par le patriarche Denis IV de Constantinople, qui se trouvait à Bucarest » (Mgr Emilian de Loviştea, 2016 : 16).

> « Après la mort de son mari en 1699, elle s'est remariée avec le grand boyard (*logofăt*) et spadaire Şerban, le fils du grand *logofăt* Şerban Greceanu. Ensemble, ils ont eu cinq enfants: Şerban, Drăghicean (†1858), Măricuţa, Smaranda et Săftica. On ne connaît pas la date de sa mort » (Mgr Emilian de Loviştea, 2016 : 21).

Am păstrat pentru final reflecţia referitoare la traducerea cuvintelor *dveră, acoperământ* şi *Tetraevaghel*, datorită statutului lor special, de cuvinte specializate, liturgice. Pentru transpunerea lor în limba franceză, traducătorul trebuie să dovedească o minimă iniţiere în cultura liturgică românească, creştin-ortodoxă; la modul ideal, el ar trebui să posede competenţe specializate în acest sens, care să-i permită o bună orientare în vocabularul ortodox românesc şi, totodată, în terminologia religioasă ortodoxă creată în Franţa odată cu înrădăcinarea Ortodoxiei pe teritoriul ei. Prin urmare, pentru găsirea echivalentului franţuzesc al cuvîntului *dveră*, traducătorul trebuie să ştie în primul rînd ce înseamnă el în limba română. La fel stau lucrurile şi în privinţa traducerii substantivelor *Tetraevanghel* şi *acoperământ*, care trebuie făcută prin echivalare liturgică, cu o precizare importantă referitoare la încadrarea primului dintre ele în categoria cuvintelor vechi româneşti, specifice unei perioade bine

[13] Înţeles în accepţiunea lui Jean Delisle (1993) şi Michel Ballard (2006), ca utilizarea punctuală a procedeului împrumutului aşa cum este el descris de Vinay şi Darbelnet (1966 [1958]).

BDD-A27427 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:10 UTC)

delimitate din istoria noastră cultural-bisericească. Iată cum este definit *Tetraevanghelul* în Dicționarul explicativ al limbii române:

> TETRAEVÁNGHEL, *tetraevanghele*, s. n. Carte care cuprinde cele patru Evanghelii; evangheliar. [Var.: tetrávanghel s. n.] – Din ngr.tetraevanghélion[14].

Ținînd cont de această definiție, el trebuie tradus în limba franceză sub forma *évangéliaire*, echivalentul liturgic franțuzesc al termenului românesc mai recent *evangheliar*, precizat ca și cuvînt-titlu în *Dicționarul bilingv român-francez de termeni religioși ortodocși* (Dumas, 2010 : 124). Și cuvintele *dveră* și *acoperământ* sunt prezente ca intrări lexicografice în acest dicționar, unde le sunt propuse echivalențele *rideau* și *voile*, specializate liturgic doar prin utilizarea lor în contexte de acest tip, în limba franceză, unde sunt împrumutate din lexicul comun al limbii.

Concluzii

„A traduce înseamnă a înțelege pentru a-i face și pe alții să înțeleagă[15]" (Durieux, 2007 : 50). Această afirmație este esențială mai ales în privința traducerii cuvintelor vechi românești, cu specific cultural-istoric și bisericesc. Rolul traducătorului în transpunerea lor într-o limbă de circulație internațională cum este franceza, pentru un public francofon, este de mediere culturală responsabilă, în direcția inițierii corecte a cititorului în cultura și istoria bisericească românească. Firește, avem permanent în vedere un cititor ideal, „model" cum îl numește Umberto Eco (Eco, 1979) sau „cooperant", cum îl numește Dominique Maingueneau (Maingueneau, 1993), dar căruia traducătorul trebuie să-i anticipeze eventualele carențe enciclopedice, de asemenea. În acest sens, opțiunile lui lexicale (ale traducătorului) sunt esențiale, cu toată încărcătura subiectivă a demersului său traductiv. Deoarece, după cum bine afirma tot Christine Durieux în studiul citat, deciziile traducătorului în această privință, a alegerii corespondențelor lingvistice cele mai potrivite, îi aparțin în exclusivitate și el este singurul care hotărăște dacă reține o echivalare deja existentă sau dacă, dimpotrivă, creează una nouă (Durieux, 2007 : 50). Ca traducător, el are această libertate chiar și în cazul cuvintelor ce aparțin lexicului vechi românesc.

BIBLIOGRAPHY

Corpus

1. Mgr Emilian de Loviștea, 2016, Évêque auxiliaire de l'Archevêché de Rîmnic, *Les Princes de ce monde entre la joie de la vie et le don de l'immortalité*, éditions Apostolia, Paris.
2. Gorovei, Ștefan S., 2017, *Le Monastère de Dragomirna : les souvenirs d'un lieu de mémoire*, traduit du roumain par Felicia Dumas, Putna, Éditions Mitropolit Iacov Putneanul.

Referințe bibliografice

1. Ballard, Michel, 2006, « À propos des procédés de traduction », *Palimpsestes*, Hors série, p. 113-130.
2. Cordonnier, Jean-Louis, 2002, « Aspects culturels de la traduction : quelques notions clés », *Meta : journal des traducteurs*, volume 47, numéro 1, p. 38-50.
3. Delisle, Jean, 1993, *La Traduction raisonnée,* Ottawa, Les Presses de l'Université d'Ottawa.
4. Dumas, Felicia, 2014, *Le religieux : aspects traductologiques*, Craiova, Editura Universitaria.

[14] http://www.dex.ro/tetraevanghel, consultat la 10 iulie 2017.
[15] « Traduire, c'est comprendre pour faire comprendre ».

BDD-A27427 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:10 UTC)

5. Dumas, Felicia, 2010, *Dicţionar bilingv de termeni religioşi ortodocşi: român-francez,* Iaşi, Mitropolia Moldovei şi Bucovinei, Editura Doxologia.
6. Durieux, Christine, 2007, « L'opération traduisante entre raison et émotion », *Meta : journal des traducteurs*, n° 521, Presses de l'Université de Montréal, p. 48-55.
7. Eco, Umberto, 1979, *Lector in fabula. Le rôle du lecteur ou la coopération interprétative dans les textes narratifs,* traduit par Myriam Bouzaheur, Paris, Grasset.
8. Haneș, Gheorghina, 1974, *Dicționar francez-român, român-francez*, București, Editura Științifică.
9. Kosma, Alexandra, 2007, « Le fonctionnement spécifique de la mémoire de travail en traduction », *Meta : journal des traducteurs,* n° 521, Presses de l'Université de Montréal.
10. Lavoie, Jean-Jacques, 1992, « Jeux bibliques d'intertextualité ou l'impossibilité de lire hors de la bibliothèque », *Tangence*, n° 35, p. 46-58.
11. Lungu-Badea, Georgiana, 2004, *Teoria culturemelor, teoria traducerii*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
12. Maingueneau, Domnique, 1993, *Éléments de linguistique pour le texte littéraire*, Paris, Dunod.
13. Pym, A., 1997, *Pour une éthique du traducteur*, Arras, Artois Presses Université, Ottawa, Presses de l'Université d'Ottawa.
14. Vinay, Jean-Paul, Darbelnet, Jean, 1966 [1958], *Stylistique comparée du français et de l'anglais,* Paris, Didie

BDD-A27427 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:10 UTC)